

13. Проект Кримінально-виконавчого кодексу України (на заміну) від 11.11.2002 р., реєстр. № 1284 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=12619&pf35401=25347>.

14. Лисодєд О.В. Термінологічний довідник із застосування кримінально-виконавчого законодавства / О.В. Лисодєд, М.П. Черненко ; за заг. ред. А.Х. Степанюка. – Харків : Кроссрууд, 2010. – 92 с.

15. Таволжанский А.В. Определение понятия социально-воспитательной работы с осужденными к лишению свободы в Украине // Экономика и право Казахстана. – 2013. – № 19 (451). – С. 43–49.

УДК 343.222.4

РЕВТОВ О.В.

ПИТАННЯ ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ ЗАХОДІВ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОВОМУ ПРОСТОРИ

Інститут заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб став новацією для українського правового простору, що викликало численні дискусії серед науковців з приводу визначення природи таких заходів та доцільності їх введення до норм Кримінального кодексу України.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, кримінально-правовий вплив, заходи кримінально-правового характеру, кримінальна відповідальність юридичних осіб, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

Інститут мер уголовно-правового характера относительно юридических лиц стал новацией для украинского правового пространства, что вызвало множество дискуссий среди ученых по поводу определения природы таких мер и целесообразности их введения в нормы Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: уголовная ответственность, уголовно-правовое воздействие, меры уголовно-правового характера, уголовная ответственность юридических лиц, меры уголовно-правового характера относительно юридических лиц.

Institute of measures criminally-legal character concerning legal persons become the innovation for the Ukrainian legal space, which caused many discussions among scholars on the definition of the nature of such measures and the feasibility of their introduction in the provisions of the Criminal code of Ukraine

Key words: criminal liability, criminal legal influence, measures of criminal law, criminal liability of legal persons, measures of criminal-legal character concerning legal entities.

Вступ. Інститут заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, які можуть бути застосовані за вчинення уповноваженою особою юридичної особи злочину, що включений до переліку передбачених у ст. 96-1 КК України, на сьогодні й досі – з моменту свого впровадження у сферу кримінального права України у 2014 р. – не набув жодних фактів реалізації на практиці. Дослідники заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, розглядаючи проблему відсутності фактів реалізації зазначеного інституту в сучасній судовій практиці, наголошують на тому, що ця проблема викликана насамперед недостатнім поєднанням законодавчої і теоретичної основ інституту під час його формування законодавцем.

© РЕВТОВ О.В. – аспірант кафедри кримінального права № 1 (Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого)

Стан дослідження. Попри те, що інститут заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб для українського правового простору є відносно новим, на сьогодні актуальність тематики вже підтверджена увагою та дискусіями науковців щодо його правової природи та місця серед заходів кримінально-правового впливу. Досить докладно викладено науковцями основні підходи до розуміння правової природи заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, однак єдиного шляху до вирішення суперечностей між поглядами науковців ще не вироблено. Цей правовий інститут увійшов у сферу наукових інтересів таких учених, як: Ю.А. Пономаренко, В.В. Топчій, Н.А. Орловська, О.В. Козаченко, Ю.В. Шинкарьов, Т.О. Гончар, О.С. Харитонов, М.І. Панов, Н.В. Кимлик, Т.С. Батраченко, С.Я. Лихова, Н.О. Данкович, Р.В. Вереша, В.А. Власіхіна, Б.В. Волженкін, С.Б. Гавриш, С.Г. Келіна, І.Д. Козочкін, І.В. Красницький, В.М. Кудрявцев, В.В. Лунєв та ін.

Постановка завдання. Мета статті полягає у визначенні правової природи заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в Україні.

Результати дослідження. Серед науковців відбулось розділення поглядів щодо природи заходів, які застосовуються щодо юридичних осіб в кримінально-правовому аспекті.

Одні науковці вважають цей інститут кримінальною відповідальністю юридичних осіб. Так, О.С. Харитонов, М.І. Панов, Н.В. Кимлик, Т.С. Батраченко, С.Я. Лихова, Н.О. Данкович у своїх працях неодноразово називають заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (передбачені Розділом XIV-І КК України) кримінальною відповідальністю юридичних осіб, нехтуючи загальними положеннями теорії кримінальної відповідальності в кримінальному праві України. Деякі з науковців наголошують на неправильності введення законодавцем цих заходів у такому аспекті, причому не розглядають цей інститут як окремий вид кримінальної відповідальності. Вказаний підхід до розуміння впровадженого в кримінальне право України нового інституту насамперед порушує концепцію вини в кримінальному праві (яка ґрунтується на психічному ставленні фізичної особи до вчинюваних дій), а також концепцію суб'єкта злочину (адже лише суб'єкт злочину може бути підданий кримінальній відповідальності за злочин). Ця позиція автоматично зараховує юридичних осіб до структури інституту суб'єкта злочину в кримінальному праві України, що є вкрай не правильним, оскільки законодавцем чітко зазначено: «Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до цього Кодексу може наставати кримінальна відповідальність» (ст. 18 КК України). Н.О. Данкович наголошує на недосконалому теоретичному осягненні зазначених заходів та потребі подальшого дослідження їх науковцями [7, с. 138]. С.Я. Лихова називає юридичних осіб суб'єктами кримінальної відповідальності й акцентує увагу на факті руйнування теоретичних конструкцій внаслідок не завжди зв'язаної роботи законодавства і науки [10, с. 132]. Н.В. Кимлик у кримінально-правовому аспекті розглядає юридичну особу як суб'єкта корупційного злочину.

С.О. Харитонов, будучи прихильником цієї точки зору та називаючи заходи, що досліджуються, «спеціальними видами покарання» [16, с. 146], наголошує на порушенні цим інститутом безлічі принципів кримінального права, вважає таку новацію зайвою для кримінального права, а дії законодавця з її введення – хибними. Такої ж позиції притримується М.І. Панов, зазначаючи, що введення цього інституту у розумінні його як форми (виду) реалізації кримінальної відповідальності вносить дисонанс до чинного кримінального законодавства нашої держави [13, с. 45].

Цей дисонанс може визначатись не в аспекті порушення принципів кримінального права, а в аспекті доцільності доповнення нормами кримінального права інституту юридичної відповідальності вказаних суб'єктів, узгоджено та докладно передбаченої іншими галузями права.

А.С. Нерсесян у своїх дослідженнях також називає цю новацію (запровадження заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб) фактичною спробою законодавця із запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб» [11, с. 181].

Реальною проблемою визначення природи заходів, що досліджуються, та одним з імпульсів до переконання вчених саме у сприйнятті заходів кримінально-правового характеру як кримінальної відповідальності юридичних осіб є згадування характеристики цього інституту у висновку Головного науково-експертного управління Верховної Ради України, що мав місце під час розгляду законопроекту (наразі Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)»), яким започатковано нормативне закріплення зазначених заходів. У цьому висновку Головне експертне управління Верховної Ради України зазначило: «Законопроектом пропонується запровадити кримінальну відповідальність юридичних осіб». Саме в такому формулюванні вбачається дезорієнтуючий фактор до сприйняття природи заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб. Так, Головне експертне управління розглянуло зазначені заходи саме під кутом зору, за якого справді порушуються основоположні принципи кримінального права України. Крім того, свою роль у сприйнятті вченими вказаного інституту з погляду його характеристики як

виду кримінальної відповідальності відіграє назва окремих заходів кримінально-правового характеру (наприклад, штраф), яка є дублюванням назв видів покарань.

Не менш важливим для вивчення природи відповідальності юридичних осіб є ретельно досліджений науковцями досвід зарубіжних країн. Доцільним є аналіз налагодженого та однозначного сприйняття такого інституту в інших країнах Європи, оскільки передумовою для новацій в українському законодавстві стали насамперед євроінтеграційні процеси адаптації українського правового простору до вимог європейської сучасності. Якщо проводити аналогію між панівним у Європі поглядом на відповідальність юридичних осіб у кримінальному праві та новелою в українському правовому просторі, то справді можна зробити висновок, що початковим завданням законодавця у цьому питанні було введення інституту кримінальної відповідальності юридичних осіб саме з тієї позиції, коли суб'єктами злочину визнаються і юридичні особи.

Наприклад, у Бельгії до 1999 року традиційно юридичні особи не вважались суб'єктами злочину та не підлягали кримінальній відповідальності. У справах про злочини, вчинені компаніями, відповідали фізичні особи, які з огляду на свої повноваження мали стосунок до злочину, а також ті особи, хто мав обов'язок попередження вчинення злочину в рамках діяльності компанії. Ситуація змінилась у 1999 році з прийняттям закону про кримінальну відповідальність юридичних осіб. Згідно з цим нормативно-правовим актом юридичні особи вважались такими, що можуть піддаватись покаранню у передбачених законодавством випадках [3, с. 24].

Кримінальна відповідальність юридичних осіб стала феноменом у законодавстві Чеської Республіки. У 2012 році під час реалізації антикорупційних програм уряду та виконання міжнародних угод було прийнято закон «Про кримінальну відповідальність корпорацій та кримінальні провадження проти них» (The Act on Criminal Liability of Corporations and Proceedings Against Them). Цей документ вніс кардинальні корективи в розуміння природи кримінальної відповідальності, відповідно до якого корпорації почали визнаватись суб'єктом злочину.

Кримінальний кодекс Франції 1994 року представив концепт кримінальної відповідальності юридичних осіб за вчинення їх уповноваженими особами окремих видів злочинів. Перелік видів злочинів було значно розширено у 2005 році, коли відповідно до змін у законодавстві Франції остаточно закріпився та набув свого поширення інститут покарання для юридичної особи під час її фігурування у справі як суб'єкта злочину.

Дискусії навколо питання визначення природи заходів, що досліджуються, у Німеччині створили загальноприйнятий факт, що кримінальна відповідальність юридичних осіб є несумісною із сутністю основоположних інститутів у кримінальному праві цієї країни.

У 2003 році до країн, у яких існує інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб поряд із відповідальністю фізичних осіб, приєдналась Польща. Законодавством цієї країни передбачено, що юридичні особи можуть вчиняти злочини, за які вони підлягають покаранню у рамках кримінальної відповідальності. Відповідно до ст. 3 Закону Республіки Польща «Про відповідальність колективних суб'єктів за дії, заборонені під загрозою покарання» від 28 жовтня 2002 року підставою кримінальної відповідальності юридичної особи є неправомірна поведінка фізичної особи, яка: 1) діє від імені або на користь колективного суб'єкта у межах повноважень або обов'язків щодо його представництва, прийняття від його імені рішень чи виконання внутрішнього контролю або в разі перевищення делегованих повноважень чи неналежного виконання покладених на фізичну особу обов'язків; 2) діє з перевищенням повноважень чи неналежно виконує свої обов'язки; 3) діє в інтересах або від імені колективного суб'єкта за згодою або з відома особи, зазначеної у п. 1 даної статті; 4) є підприємцем.

У Хорватії згідно зі ст. 3 Закону «Про відповідальність юридичних осіб за кримінальні злочини» 2003 року організація підлягає відповідальності за злочини, вчинені фізичною особою, яка представляє організацію, якщо вчинення таких дій порушує зобов'язання юридичної особи або в результаті їх вчинення юридична особа отримує незаконний дохід.

Зважаючи на ставлення законодавства до природи інституту, що досліджується, у перелічених країнах, доцільно буде виокремити тезу про те, що відповідальність юридичних осіб і колективних утворень передбачена все-таки як кримінальна відповідальність, що має місце додатково поряд із кримінальною відповідальністю винних фізичних осіб.

Таким чином, якщо брати до уваги тенденції курсу запровадження інституту, що досліджується, у країнах Європи, то і в Україні законодавець повинен був запровадити саме кримінальну відповідальність юридичних осіб, проте такий курс було реалізовано у нашій державі з урахуванням специфіки основоположних принципів і традиційності сучасного кримінального права. Аналізуючи метод та науковість підходу законодавця до впровадження у кримінальне право України інституту заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб і вдаючись до розгляду природи цих

заходів з погляду, коли на відміну від більшості європейських прикладів, вказаний інститут не є кримінальною відповідальністю нового для кримінального права суб'єкта, можна зробити висновок про високий рівень усвідомлення законодавцем місця цього інституту серед заходів кримінально-правового впливу та аспектів його впровадження без порушення основних концепцій кримінального права.

Групою науковців зроблено висновок про відокремленість заходів кримінально-правового характеру від кримінальної відповідальності, не віднесеність юридичної особи до інституту суб'єкта злочину та існування вказаних заходів поряд із кримінальною відповідальністю та іншими заходами кримінально-правового впливу. Штраф, конфіскація майна та ліквідація юридичної особи, що передбачені ст. 96-6 КК України, розуміються не як види покарання, а як окремі (хоча й аналогічні за назвою) заходи, що існують поряд із покаранням (яке може бути застосоване в рамках кримінальної відповідальності лише щодо фізичних осіб).

Прихильниками цього погляду на природу заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб є Ю.А. Пономаренко, В.В. Топчій, Н.А. Орловська, О.В. Козаченко, Ю.В. Шинкарьов, Т.О. Гончар.

Так, О.В. Козаченко називає заходи, що досліджуються, одним з елементів троїстої системи заходів, передбачених кримінальним законом, а саме системи окремих складових: покарання (як форма кримінальної відповідальності), кримінальна відповідальність, не пов'язана з покаранням, та інші заходи кримінально-правового характеру [9, с. 39].

Дослідник заходів кримінально-правового характеру В.В. Топчій у своїй праці наголошує на логічності сприйняття заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як окремих форм реалізації кримінально-правового впливу поряд із кримінальною відповідальністю та іншими заходами кримінально-правового характеру [15, с. 86; 14, с. 248].

Н.А. Орловська у своїх дослідженнях зазначає, що заходи кримінально-правового характеру стосовно юридичних осіб не є формою реалізації кримінальної відповідальності, однак вони прямо зазначені в КК України і не розглядаються як покарання. Юридична особа не підлягає кримінальній відповідальності, але до неї застосовуються заходи кримінально-правового впливу, які мають бути чітко та недвозначно відокремлені від покарань, зведені в систему, диференційовані за видами і розмірами залежно від ступеня тяжкості діянь, за які вони можуть застосовуватись. Н.А. Орловська наголошує на доцільності розширення переліку цих заходів за рахунок введення, наприклад, спеціальної конфіскації (яка є «іншим заходом кримінально-правового характеру»), заборони певної діяльності тощо [12, с. 127].

Т.О. Гончар, аналізуючи природу заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, зазначає: «Правовий аналіз норм розділу XIV Загальної частини КК України, на нашу думку, не дає підстав ототожнювати покарання та заходи кримінально-правового характеру, оскільки назва деяких з них хоч і дублює назву певних видів покарань, але заходам кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб не властиві ознаки, які притаманні покаранню. Хоча слід визнати, що законодавець обрав найпростіший шлях у визначенні назви заходів, що можуть бути застосовані щодо юридичних осіб, дублює їх назву та поділяє, як і покарання, на основні (штраф і ліквідація – ч. 2 ст. 966 КК України) та додаткові (конфіскація майна – ч. 2 ст. 966 КК України). На той факт, що вказані заходи стосовно юридичних осіб не є спеціальними видами покарання вказує те, що їх застосування не тягне судимості» [6, с. 78].

Зазначений підхід визначення природи відповідальності юридичних осіб у кримінальному праві можна ідентифікувати під час аналізу положень законодавства Німеччини, Швеції, Австрії та Іспанії. У цих країнах інститут, що досліджується, встановлено на межі адміністративного і кримінального права, він передбачений кримінальними кодексами, проте відокремлений від кримінальної відповідальності як центрального інституту кримінального права, з яким пов'язані основоположні принципи винності покарання та його індивідуалізації. Таким чином, у зазначених країнах відповідальність юридичних осіб за кримінальним правом встановлена і не суперечить його основним принципам.

Висновки. Аналізуючи заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в Україні, сприймаючи їхню природу як прояв окремого і самостійного поряд з іншими заходами кримінально-правового впливу (кримінальною відповідальністю, примусовими заходами медичного характеру та примусовими заходами виховного характеру), слід зазначити, що в українському правовому просторі ці заходи впроваджені не як кримінальна відповідальність юридичних осіб, а тому таке формулювання їх назви, а тим паче сприйняття їх як форм кримінальної відповідальності порушує основоположні концепції кримінального права України. Тому законодавцем внесено цей інститут в аспект його відокремленості від інших заходів кримінально-правового характеру, що дозволяє реалізовувати на практиці норми щодо застосування заходів, що досліджуються, і тим самим чинити з

боку держави кримінально-правовий вплив на юридичних осіб, уповноважені особи яких від імені або в інтересах юридичної особи вчинили злочин. Хоча на сьогодні приклади застосування судами заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб відсутні, це свідчить не про невизначеність їхньої природи, а тим паче не про протиріччя їх теоретичним засадам кримінального права, а радше про недостатній рівень інтеграції нового для кримінального права України інституту (його процесуального і матеріального аспектів) та жорсткий рівень сприйняття новацій у законодавстві з боку судів, не достатньо логічний, але доповнюваний законодавцем перелік підстав (вчинюваних злочинів) для застосування такого роду заходів кримінально-правового характеру.

Список використаних джерел:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб : Закон України № 314-VII від 23.05.2013 р. // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 12. – С. 183.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – С. 131.
3. Clifford Chance «Corporate Liability in Europe». – London, 2012. – 43 p.
4. Батраченко Т.С. Визначення окремих проблемних питань щодо кримінальної відповідальності юридичних осіб / Т.С. Батраченко // Вісник АМСУ. – 2013. – № 2. – С. 97–101.
5. Висновок Головного науково-експертного управління Верховної Ради України на проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб)» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46901.
6. Гончар Т.О. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за чинним Кримінальним кодексом України / Т.О. Гончар // Правова держава. – 2014. – Вип. 17. – С. 76–78. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/6407/1/76-80.pdf>.
7. Данкович Н.О. Відповідальність юридичних осіб в Україні: кримінально-правовий аспект / Н.О. Данкович // Науковий вісник Національного університету ДПС України. – 2013. – № 2. – С. 135–139.
8. Кимлик Н.В. Юридична особа як суб'єкт корупційного злочину / Н.В. Кимлик // Європейські перспективи. – 2014. – № 3. – С. 132–136.
9. Козаченко О. Застосування інших кримінально-правових заходів як альтернатива кримінальної відповідальності юридичних осіб / О. Козаченко // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 2. – С. 39–41.
10. Лихова С.Я. Юридичні особи як суб'єкти кримінальної відповідальності за КК України / С.Я. Лихова // Юридичний вісник. – 2014. – № 4. – С. 128–132.
11. Нерсисян А.С. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи: аналіз нового законопроекту / А.С. Нерсисян // Вісник Вищої ради юстиції. – 2013. – № 2 (14). – С. 181–192.
12. Орловська Н. Про модель кримінально-правового впливу на юридичну особу / Н. Орловська // Юридичний вісник. – 2014. – № 2. – С. 125–130.
13. Панов Н.И. Меры уголовно-правового характера в отношении юридических лиц как новелла в уголовном законодательстве Украины / Н.И. Панов, С.А. Харитонов // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2014. – № 2 (3). – С. 44–55.
14. Ревтов О.В. Кримінальна відповідальність і заходи кримінально-правового характеру / О.В. Ревтов // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – 2014. – № 18. – С. 247–249.
15. Топчій В.В. Характеристика заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб / В.В. Топчій // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. – № 18. – Т. 2. – С. 84–87. – (Серія «Юриспруденція»).
16. Харитонов С.О. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб в кримінальному законодавстві України / С.О. Харитонов [Електронний ресурс]. – Режим доступу : dspace.nulau.edu.ua/bitstream/123456789/6307/1/Haritonov_145_147.pdf.
17. Харитонов С.О. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб як новела у кримінальному законодавстві / С.О. Харитонов // Матер. Міжнар. наук.-практ. конф., 10–11 жовт. 2013 р. ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Я. Мудрого». – Харків : Право, 2013. – С. 173–175.